

Mirosław Kisiel

Edukacja muzyczna w świetle programów nauczania dla klas I-III szkoły podstawowej (1947-1999)

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (12-13), 83-95

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mirosław Kisiel

Edukacja muzyczna w świetle programów nauczania dla klas I–III szkoły podstawowej (1947–1999)

Program nauczania stanowi dokument, w którym zostają przedstawione cele, treści, metody nauczania i uczenia się danego przedmiotu w określonym typie szkoły oraz niekiedy wyniki, które powinny być osiągnięte przez uczniów¹.

W okresie od 1947 roku polska oświata była świadkiem sześciokrotnej zmiany programów nauczania szkoły podstawowej. Wychowanie muzyczne jako dział wychowania estetycznego w tym czasie pełnił funkcje w ramach jednego przedmiotu (choć na przestrzeni lat zmieniała się jego nazwa: śpiew, wychowanie muzyczne, muzyka, sztuka – muzyka, plastyka) a jego cele, zadania i treści realizowano w zakresie różnorodnych form aktywności muzycznej wychowanków². W opinii W. Okonia wychowanie muzyczne polega na słuchaniu dzieł muzycznych, ich wykonywaniu i własnej twórczości muzycznej w zakresie właściwym dla pełnego rozwoju osobowości i uczestnictwa w kulturze muzycznej polskiej i obcej³. Następujące po sobie kolejne zmiany nazwy przedmiotu były związane z ewolucją dotychczasowych koncepcji wychowania muzycznego, z dążeniem do właściwego pojmowania funkcji i zadań nakładanych na ten przedmiot, jak również z opracowaniem nowych form umuzykalnienia dzieci i młodzieży.

W dwóch pierwszych opublikowanych programach nauczania (z roku 1947, i z 1949/50) nakreślono jednakowe cele nauczania muzyki dla wszystkich klas. W dokumencie z 1947 roku były nimi: rozpowszechnianie kultury oraz rozbudowanie i utrwalenie zamiłowań do muzyki⁴. W programie nauczania zatwierdzo-

¹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996, s. 228.

² W powojennych programach wychowanie muzyczne jako przedmiot nauczania przyjmowało różną nazwę: w latach 1945–1963 – „śpiew”, w latach 1963–1977 – „wychowanie muzyczne”, od roku 1978 – „muzyka”, w tym od 1999 roku w klasach I–III stanowi część kształcenia zintegrowanego, a w kl. IV–VI wraz z plastyką tworzy blok „sztuka”.

³ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1975, s. 335.

⁴ *Program nauki w 8-letniej szkole podstawowej dla przedmiotu – śpiew*, Warszawa 1947.

nym do użytku w roku szkolnym 1949/50 autorzy zwrócili uwagę na budowanie trwałego fundamentu upowszechniania kultury muzycznej, wykrywanie talentów muzycznych i uczenie muzyki⁵. Od 1959 roku w omawianych dokumentach oświatowych zakres zadań i celów dla klas I–IV był już nieco inny. Podyktowany był on przypisywaniu dużego znaczenia ekspresji wokalne (śpiew) jako głównej formy aktywności muzycznej i jako nazwy przedmiotu nauczania. Autorzy programu znaczenie przedmiotu „śpiew” upatrywali w wykorzystaniu artystycznej i emocjonalnej wartości pieśni⁶. Według twórców omawianego dokumentu pieśń przez swoją treść muzyczną i literacką miała kształtować uczuciowy stosunek dzieci do otaczającego świata, wpływać na rozwój estetycznej wrażliwości dzieci. Sama tematyka uczonych, a później wykonywanych utworów wokalnych wiązać się miała z tematyką języka polskiego, stanowiąc jej rozwinięcie i uzupełnienie.

Odmienne zadania, dla zmienionego w wyniku reformy pod względem nazwy przedmiotu, zostały wyznaczone w programie nauczania z 1961 r.⁷ Wychowanie muzyczne, bo tak nazywał się przedmiot, miało zapoczątkować umuzykalnienie dzieci przez rozwijanie słuchu muzycznego, poczucia rytmu, kształcenie głosu oraz rozbudzenie zamiłowań do śpiewu i muzyki. Zmiana nazwy przedmiotu ze „śpiewu” na „wychowanie muzyczne” miała za zadanie zwiększenie zakresu oddziaływania muzyką i była wyrazem głębszej świadomości funkcji wychowawczej muzyki. Zalecanymi formami aktywności muzycznej w klasach I–IV stały się w tym okresie: śpiew, gra na instrumentach muzycznych oraz słuchanie muzyki.

Nowa reforma oświatowa i wprowadzona tzw. 10-latka oraz gruntowna zmiana programu nauczania przypada na 1977 rok⁸. Kolejne przekształcenie wiąże się z ponowną zmianą nazwy przedmiotu, „wychowanie muzyczne” tym razem zastąpione zostało słowem „muzyka”. Powstał nowy dokument opublikowany przez Instytut Programów Szkolnych Ministerstwa Oświaty i Wychowania. Podzielił on na dwie części założenia programowe, pierwszą z nich poświęcając nauczaniu początkowemu. Program nauczania dla klas I–III zawierał treści przedmiotu „muzyka”, ściśle powiązane z procesem wychowawczo-dydaktycznym dzieci 6–letnich. Wyznaczył on cele kształcenia i wychowania identyczne dla omawianych klas. Głównym celem programu nauczania nakreślonego przez autorów było: przygotowanie do świadomego korzystania z dorobku światowej i rodzimej kultury muzycznej oraz twórczego uczestnictwa w życiu muzycznym kraju. Przy określaniu odmiennych zadań dla przedmiotu „muzyka” w klasach I–III wymieniono:

⁵ *Program nauki w 11-letniej szkole podstawowej — śpiew*, Warszawa 1949.

⁶ *Program nauczania w szkole podstawowej*, Warszawa 1959.

⁷ *Program 8-lasowej szkoły podstawowej*, Warszawa 1961.

⁸ *Program 10-letniej szkoły średniej*, Instytut Programów Szkolnych MOiW, Warszawa 1977.

rozbudzenie zapałań muzycznych, kształtowanie pozytywnych motywacji w odniesieniu do muzyki, rozwijanie uzdolnień muzycznych i muzykalności, kształtowanie elementarnych umiejętności muzycznych, rozwijanie dyspozycji poznawczych oraz zdolność celowego i twórczego działania za pomocą środków muzycznych.

Ministerstwo Oświaty i Wychowania oficjalnie zrezygnowało z „10-latki”⁹. Opracowane programy nauczania po korektach treści wykorzystano w nowych obowiązujących dokumentach przeznaczonych dla nauczania początkowego¹⁰. Pewnym progiem w ewaluacji programu nauczania dla klas I–III jest dokument wydany w 1992 roku¹¹.

Zainicjowana 1 września 1999 roku kolejna reforma systemu oświatowego tak przekształca strukturę ustroju szkolnego, aby poszczególne etapy kształcenia obejmowały grupy dzieci i młodzieży w tej samej fazie rozwoju psychicznego i fizycznego. Reforma w istotnym stopniu dotknęła edukacji wczesnoszkolnej, precyzując kilka celów: rozwój umiejętności związanych ze zdobywaniem i działaniem w różnych sytuacjach, kształtowanie poczucia przynależności do społeczności lokalnej, regionu i kraju, rozwijanie umiejętności nawiązywania i utrzymywania poprawnych kontaktów interpersonalnych oraz rozbudzenie potrzeby kontaktu z przyrodą¹². Podstawa programowa zawiera wiele rodzajów treści i działań edukacyjnych, formułując większość z nich tak, aby zainicjować i podkreślić zintegrowany charakter kształcenia.

W analizowanych dokumentach na realizację zaplanowanych celów nauczania muzyki autorzy przeznaczali różne ilości godzin w tygodniowym planie zajęć. Związane to było z ilością klas przewidzianych w danym typie szkoły, jak również objętością materiału przeznaczonego do przyswojenia przez uczniów na poszczególnym poziomie kształcenia.

W najstarszym z omawianych dokumentów, programie nauczania z 1947 roku, dla klas najmłodszych przewidziano 2 godziny „śpiewu” tygodniowo¹³. W następnych dokumentach liczba ta uległa zmniejszeniu do 1 godziny. W programie nauczania z 1961 roku czytamy, że „zajęcia z zakresu wychowania muzycznego w klasach I–II powinny trwać nie dłużej niż 1/2 godziny lekcyjnej”¹⁴. Ponowna

⁹ Dziennik Urzędowy nr 7/40/1978

¹⁰ Zob. *Program nauczania początkowego dla klas I–III i Program Szkoły Podstawowej — muzyka. Instytut Programów Szkolnych*, Warszawa 1983.

¹¹ Zob. *Program nauczania początkowego. Klasy I–III*, MEN, Warszawa 1992.

¹² Zob. *Ministerstwo Edukacji Narodowej. Reforma systemu edukacji. Projekt*, Warszawa 1998, s. 10.

¹³ *Program (projekt) nauki w 8-letniej szkole podstawowej dla przedmiotu — śpiew*, Warszawa 1947.

¹⁴ *Program 8-klasowej szkoły podstawowej*, Warszawa 1961.

zmiana, a w zasadzie powrót do pierwotnej koncepcji, nastąpiła w 1983 roku. W tym czasie na realizację celów i zadań przedmiotu „muzyka” przewidziano 2 godziny

Tabela 1

Liczba godzin przeznaczona na realizację zadań z zakresu wychowania muzycznego przewidzianych w programach nauczania ukazujących się w latach 1947-1999.

Nazwa programu nauczania, jego data wydania i wprowadzenia	Ogólna liczba godzin przeznaczonych na realizację zadań z zakresu wychowania muzycznego	Liczba oddziałów przewidzianych w szkole podstawowej objętych programem nauczania	Ilość godzin przeznaczonych na realizację zadań z zakresu wychowania muzycznego w rozbiciu na poszczególne klasy	
			Klasa	Ilość godzin
Program nauki w 8-letniej szkole podstawowej „śpiew” — 1947 r.	13	8	I-V VI-VIII	2 1
Program nauki w 11-letniej szkole podstawowej dla przedmiotu — śpiew — 1949 r.	7	11	I-VII VIII-XI	1 0
Program nauczania w szkole podstawowej — 1959 r.	7	7	I-VIII	1
Program 8-klasowej szkoły podstawowej — 1961 r.	8	8	I-VIII	1
Program 10-letniej szkoły średniej — 1977 r.	13	10	I-III IV-VII VIII-X	2 1 1
Program nauczania początkowego klasy I-III — 1983 r.	11	8	I-III IV-VIII	2 1
Program nauczania początkowego klasy I-III — 1992 r.	8	8	I-III IV-VIII	1 1
Ramowy program nauczania dla sześcioletniej szkoły podstawowej — kl. I-III kształcenie zintegrowane, kl. IV-VI nauczanie blokowe — 1999 r.	kształcenie zintegrowane ok. 18-24 kształcenie blokowe sztuka — 3	6	I-III IV-VI	czas realizacji określa nauczyciel Muzyka - Plastyka -1

Źródło: Badania własne. Analiza wybranych programów nauczania.

lekcyjne tygodniowo. Autorzy programu taką ilość godzin wiązali ściśle z prowadzeniem różnych form aktywności muzycznej. Ramowy plan nauczania dla sześćdziesięcioletniej szkoły podstawowej dla klas I–III z 1999 roku określa jedynie ogólną liczbę godzin w ciągu trzech lat przeznaczonych na kształcenie zintegrowane. Przeciętny wymiar na jeden rok wynosi ok. 18–21 godzin, przy czym nauczyciel dowolnie dozuje czas na realizację wyznaczonych w programie celów, zadań i treści poszczególnych edukacji, w tym także edukacji muzycznej¹⁵. Nauczycielowi pozostawiono pewną swobodę co do prowadzenia zajęć edukacyjnych. Według ustalonego przez siebie planu powinien on dostosowywać czas zajęć i przerw do aktywności uczniów, jak również zadbać, aby w każdym dniu wystąpiły zajęcia ruchowe, których łączny tygodniowy czas nie był mniejszy niż 3 godziny.

Najważniejszym działem programowym, a tym samym główną formą aktywności muzycznej proponowanej w pierwszych czterech programach nauczania (dokumenty z lat: 1947, 1949, 1959, 1961) był śpiew. Sytuacja ta uległa zmianie w programie z 1983 roku, gdzie śpiew jest już tylko częścią składową (choć nadal odgrywa wiodącą rolę) działu „Odtwarzanie muzyki”. W nim podana jest precyzyjnie tematyka pieśni proponowanych do nauczania w poszczególnych klasach. W dokumencie z 1947 i 1949 roku zalecany repertuar pieśniarski swą tematyką obejmował w klasie pierwszej: rodzinę, szkołę, ojczyznę, przyrodę, życie ludzi, pracę i obrzędy. W drugiej klasie, oprócz wymienionych, proponowane były: pieśni do zabaw i inscenizacji. W klasie trzeciej repertuar rozszerzony został o oryginalne pieśni polskich kompozytorów. Tematyka pieśniarska zamieszczona w programie nauczania z 1959 roku nie zmieniła się. Rozszerzeniem w stosunku do programów wcześniejszych stają się w klasie drugiej: pieśni opiewające budowanie Polski Ludowej, a w klasie trzeciej pieśni ludowe. Dokument z 1963 roku wprowadza precyzyjną tematykę zalecanych pieśni. Wiąże się ona ściśle z obowiązującymi świętami i uroczystościami państwowymi: 1 Maja, Warszawa, pieśni o milicjancie i in. Autorzy programu nauczania z 1983 roku całą tematykę pieśniarską dla klas I–III skomasowali do czterech podstawowych haseł: „uroczystości państwowe i szkolne”, „tematyka przyrodnicza”, „tematyka techniczna”, „tematyka społeczna i regionalna” oraz „Nasza Ojczyzna”. Pierwsza z nich (uroczystości państwowe i szkolne) została rozbudowana tak, aby każde wydarzenie, uroczystość zarówno państwowa, jak i szkolna znalazła swój odpowiednik w tematyce piosenki¹⁶. Obok repertuaru pieśni w dokumencie z 1983 roku podane

¹⁵ Na podstawie: *Rozp. MEN z dn. 15 II 1999 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych* (Dz. U. 1999, nr 14, poz. 128).

¹⁶ *Program nauczania początkowego klasy I–III*, Warszawa 1983.

zostały skale (ambitus melodii) zalecane przy doborze repertuaru wokalnego dla poszczególnych klas.

Opublikowane w latach 1947–1992 programy nauczania różnią się w zaleceniach dotyczących rozpiętości skal proponowanych do wykonania zbiorowego i indywidualnie piosenek. Podane skale, będące jednocześnie informacją o możliwościach rozwijania głosu dzieci 7–10-letnich, nieznacznie zmieniały się oscylując z oktawy ($d^1 - d^2$ — program z 1947 r.) i nony ($c^1 - d^2$ — program z 1992 r.) w klasie pierwszej (identycznie dla omawianych dokumentów w klasie drugiej nona) do decymy ($h - e^2$ — program z 1992 r.) w klasie trzeciej. Podstawa programowa w swojej części poświęconej charakterystyce pierwszego etapu kształcenia (klasy I–III) nie podaje żadnych informacji w tym zakresie.

Ukazujące się od 1999 roku programy kształcenia zintegrowanego w większości przemilczają lub traktują wybiórczo poruszane w programach z lat 1983–1992 informacje. Pewne wskazówki, z zakresu pełnego a zarazem systematycznego nauczania muzycznego, nauczyciel otrzymuje w nielicznych dokumentach przygotowanych przez specjalistów muzyków mających świadomość ważności kształcenia muzycznego dzieci 7–10-letnich w tym zakresie oraz rozumiejących znaczenie mowy i języka muzycznego dla ich rozwoju¹⁷.

W proponowanym, przez omawiane programy nauczania, repertuarze pieśni zarysowana została tematyka utworów wokalnych (pieśni) przeznaczonych do wykonania dla poszczególnych klas nauczania początkowego. Potraktowanie tematyki hasłowo lub w formie ogólnych tematów dawało nauczycielowi pełną swobodę doboru materiału, obostrzeniem tutaj stawała się jedynie zalecana rozpiętość melodii, czyli jej ambitus. Inaczej było z tzw. repertuarem obowiązkowym, w którym podane zostały konkretne tytuły utworów z przeznaczeniem dla odpowiednich klas. One to, w myśl wymienionych dokumentów, winny być obligatoryjnie uczone przez nauczycieli i znane przez uczniów.

Cechą wspólną dokumentów wydanych w latach 1947–1992 jest fakt, iż dla klas najmłodszych (I–II) autorzy nie przewidują tematów pieśni w tzw. repertuarze obowiązkowym. Wyjątek w tej analizie stanowi program nauczania z 1947 roku — w klasie II zalecany jest jeden utwór *Hymn Państwowy*. Dla klasy trzeciej omawiane dokumenty wprowadzają je w liczbie zmiennej od 1 do 3 utworów. W programie nauczania z 1947 roku dla klasy II przewidziano jako utwór obowiązkowy pieśń *Boże, coś Polskę*, a dla klasy III *Hymn Państwowy*. W programie nauczania z 1949 roku dla klasy III widnieją już dwa utwory: *Hymn Pań-*

¹⁷ Zob. A. Waługa, *Program autorski muzyki dla „klas śpiewających” — I etap edukacyjny szkoły podstawowej*, DKW-4014-31/99; A. Twardowska, I. Pisarkiewicz, *Program nauczania muzyki. Szkoła Podstawowa*, DKW-4014-154/99.

stwowy i pieśń *Na barykady*. W programie nauczania z 1959 roku — *Hymn Państwowy*, a z 1963 — *Hymn Państwowy*, *Międzynarodówka* i pieśń *Oka*. Program nauczania z 1983 roku zaleca w obowiązkowym repertuarze dla klasy trzeciej *Hymn Państwowy* i pieśń *Okę*, identycznie jest w programie nauczania z 1992 roku. Wymienione utwory muzyczne w tzw. repertuarze obowiązkowym stanowią przede wszystkim pieśni patriotyczne a w jednym przypadku (1947 r.) była nią pieśń kościelna *Boże, coś Polskę*. Pieśni z repertuaru dowolnego i obowiązkowego były nauczane w klasach I–II metodą ze słuchu. Wyjątek w tym względzie stanowi program nauczania z 1983 roku, który wprowadza metodę nauczania pieśni za pomocą nut już w klasie drugiej. W klasie trzeciej (oprócz programu nauczania z 1959 roku) zalecana jest nauka pieśni dwoma metodami: metodą ze słuchu i metodą za pomocą nut. Do repertuaru pieśniarskiego autorzy omawianych programów nauczania dla klas I–III wprowadzali na przełomie lat nie tylko pieśni jednogłosowe, ale również kanony i proste utwory dwugłosowe.

W programie nauczania z 1983 roku śpiewnie na dwa głosy zostało sprecyzowane jako: wykonanie interwałów we współbrzmieniu; śpiewanie krótkich melodii na tle stojących dźwięków; wykonanie krótkich melodii dwugłosowych o ruchu przeciwnym oraz śpiewanie łatwych kanonów¹⁸.

Śpiew jako forma aktywności muzycznej w programach nauczania w latach 1947–1963 był prezentowany jako główny dział o tym samym tytule. W dokumencie z 1983 roku został on włączony, wraz z grą na instrumentach muzycznych i ćwiczeniami mowy, do jednego działu noszącego nazwę „Odtwarzanie muzyki”. Śpiew jako forma aktywności muzycznej w dokumentach przeznaczonych dla przedmiotu „muzyka” został potraktowany znacznie szerzej, obejmując swym zakresem nie tylko naukę sugerowanych określoną tematyką piosenek, ale wykonanie ze słuchu i odczytywanie z nut nazwami solmizacyjnymi melodii, wzorów ich modyfikacji oraz prostych piosenek opartych na tych wzorach, np.:

- w klasie pierwszej: $g^1 - e^1$; $g^1 - a^1 - g^1 - e^1$; $g^1 - a^1 - g^1 - e^1 - d^1 - e^1$; $g^1 - a^1 - g^1 - e^1 - d^1 - c^1$;
- w klasie drugiej: wzory melodii opartych na pentatonice — $c^1 - d^1 - e^1 - g^1 - a^1$ trójdźwięku durowym $c^1 - e^1 - g^1$, fragmentach skali durowej $c^1 - d^1 - e^1 - f^1 - g^1$;
- w klasie trzeciej: $g^1 - c^2$; $g^1 - a^1 - h^1 - c^2$; $d^1 - f^1 - a^1$. Ponadto zaleca się transponowanie poznanych wzorów do różnych tonacji¹⁹.

¹⁸ *Program nauczania początkowego klasy I–III — muzyka*, Warszawa 1992, s. 123.

¹⁹ *Ibidem*.

Ćwiczenia mowy i głosu w tak rozbudowanej formie pojawiają się dopiero w programach nauczania publikowanych po 1977 roku. Obejmują one swym zakresem: recytowanie rytmiczne tekstów, poprawne pod względem fonetycznym i fonemicznym, ze zróżnicowaniem tempa, dynamiki artykulacji, intonacji i barwy głosu. W skład zadań z zakresu rozwijania głosu uczniów klas I–III należy wymienić: regulację oddechu podczas mówienia i śpiewania, poprawną wymowę samogłosek i spółgłosek oraz właściwe intonowanie poznanych dźwięków. Równocześnie należy przyznać, że wspomniane problemy tak ważne w dalszej edukacji były jedynie sygnalizowane we wcześniejszych dokumentach np. w programie nauczania z 1963 r.

Programy nauczania z lat pięćdziesiątych zawierają skąpe informacje nt. wykorzystania instrumentów perkusyjnych, głównie mówi się w nich np.: o bębnie i trójkącie (program nauczania z 1959 r.). W dokumencie z lat sześćdziesiątych dla wychowania muzycznego podobnych sugestii nt. wykorzystania instrumentów muzycznych zaczyna pojawiać się już znaczenie więcej. Głównie odnosiły się one do instrumentów muzycznych o nieokreślonej i określonej wysokości dźwięku (program nauczania z 1963 r.). Dokumenty zatwierdzone do użytku szkolnego po 1977 roku grę na instrumentach muzycznych jako jedną z form aktywności muzycznej potraktowały już znacznie szerzej. Autorzy rozbudowali w nich przede wszystkim treści wchodzące w skład zestawów ćwiczeń, tematów i zadań przeznaczonych na znacznie bogatszy zestaw instrumentów perkusyjnych melodycznych i niemelodycznych. Autorzy w zatwierdzonym i wprowadzonym do użytku szkolnego w roku 1992 dokumencie przewidzieli min.: akompaniowanie do piosenek i zabaw ruchowych z zastosowaniem dźwiękogerów oraz instrumentów perkusyjnych; granie na instrumentach perkusyjnych niemelodycznych; granie na dzwonkach, ksylofonie i metalofonie; granie na flecie prostym sopranowym oraz opanowanie kilku utworów instrumentalnych przez zespół klasowy. W klasie trzeciej pokusili się o wprowadzenie do nauki gry dla uczniów nowego instrumentu — melodyki, jak również wykonywanie utworów dwugłosowych (program nauczania 1992 r.).

Tworzenie muzyki jest formą aktywności, której namiastkę uwzględniali w swoich treściach programy nauczania z 1959 i 1963 roku. Niestety jedynie w stosunku do klas starszych, w klasach młodszych (I–III) tworzenie muzyki nie było brane pod uwagę. W dokumentach zatwierdzonych do użytku szkolnego począwszy od daty rozpoczęcia reformy tzw. 10-latki (1977 r.) tworzenie muzyki występuje nie tylko jako forma aktywności zalecana w pracy z dziećmi, ale stanowi bardzo obszerny i bogaty dział pod tym samym tytułem. Zawarte w nim treści, wskazówki i zadania dawały zarówno nauczycielom, jak i uczniom klas I–III możliwość wszechstronnego obcowania z muzyką przez swobodną i poddaną dyscyplinie improwizację.

Ruch z muzyką jest jedną z najważniejszych na poziomie propedeutycznym form aktywności muzycznej. Początki tej formy należy upatrywać w takich zapisach programowych jak: pieśni do marszu, gier i zabaw oraz inscenizacje muzyczne — widniejących w dokumentach wydawanych do 1963 roku. W programie nauczania z 1959 roku ta, jakże ważna forma aktywności uczniów klas I–III znalazła swoje miejsce w informacji jako ćwiczenia rytmiczne. Ruch z muzyką pełnił swoich zalet uwidacznia w zapisie programowym na kartach dokumentu z 1983 roku. Autorzy zwracają w nim uwagę na fakt, iż poprzez ruch z muzyką kształci się u dzieci szybszą orientację w czasie i przestrzeni, szybszą reakcję na zmiany tempa, dynamiki, wysokości dźwięków, akcent metryczny, ruchem uczniowie mogą realizować wartości rytmiczne nut i pauz, a nawet całe przebiegi rytmiczne. W dziale tym autorzy programu znaleźli również miejsce dla nauki tańców, pochodzących z różnych regionów Polski. Ruch z muzyką znalazł miejsce dla swej realizacji głównie w klasach młodszych, a to ze względu na nieodpartą potrzebę zaspokojenia naturalnej ruchliwości, jaką wykazują dzieci w wieku 7–10 lat.

W programie nauczania z 1983 roku autorzy wybrane zadania muzyczne obejmujące: ćwiczenia słuchowe, rytmiczne i głosowe zgromadzili w dziale „Ćwiczenia”, natomiast treści zawierające m.in. informacje dotyczące wartości rytmicznych nut i pauz oraz zapisu nutowego w dziale „Wiadomości”. W dokumentach wydanych w latach 1947 i 1949 zadania muzyczne z działu „Ćwiczenia” sprowadzały się do podania przykładowych, ogólnie zarysowanych tematów np.: wyraźna wymowa, wydobywanie głosu, oddech, postawa, określenie kierunku melodii, ćwiczenia z zastosowaniem poznanych wartości rytmicznych nut i pauz. Podział działu „Ćwiczenia” na ćwiczenia rytmiczne, słuchowe i głosowe został dokonany dopiero przez autorów programów nauczania wdrożonych do użytku szkolnego w latach 1959 i 1963. Tutaj również obserwowany jest oprócz uszeregowania tematów, także ich wzrost ilościowy, jak również jakościowy głównie poprzez precyzyjne ujmowanie problemów.

W dokumentach z lat 1947 i 1949 w dziale „Wiadomości” zamieszczono dużo treści przeznaczonych do opanowania przez uczniów klas młodszych. Dotyczyły one głównie wartości rytmicznych nut i pauz oraz zapisu nutowego. W programie nauczania z 1959 roku zaniechano ich podawania i egzekwowania, by powrócić do nich w dokumencie z 1963 roku, ale już tylko w odniesieniu do klasy trzeciej. W dokumencie z 1963 roku dla przedmiotu wychowanie muzyczne zakres wiadomości już obejmował: zapis nutowy, nazwy solmizacyjne, rodzaje taktów $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$, taktowanie oraz wartości rytmiczne i rytm punktowany. Odmienny sposób podawania treści z zakresu teorii muzyki proponuje program nauczania z 1983 roku. Dla przedmiotu muzyka w klasach I–III zalecane jest ściśle ich łączenie z aktywnością muzyczną, głównie poprzez twórczość muzyczną i ruch z muzyką tak, aby

dzieci najpierw mogły pewne zjawiska muzyczne doświadczyć, później je przeżyć, a następnie zrozumieć. Podobny zabieg, łączenia wiadomości z aktywnością muzyczną uczniów, zastosowano w programie nauczania z 1992 roku. W programie dla klasy trzeciej zaleca się realizowanie ruchem szesnastek, pauzy całonutowej i grup rytmicznych w taktach $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{3}{8}$; dla klasy drugiej tworzenie swobodnych form muzycznych złożonych z elementów improwizacji dziecięcej, ilustrującej zjawiska akustyczne (np. odgłosy przyrody, jadącego pojazdu, rytmu pracy).

Wszystkie analizowane programy nauczania z lat 1947–1992 zamieszczają wskazówki dla nauczycieli odnośnie prowadzenia przez nich audycji muzycznych (słuchania muzyki) jako jednej z form wychowania muzycznego i umuzykalnienia. Pierwsze dwa dokumenty (z lat 1947 i 1949) nie podają czasu, ani treści prowadzonych zajęć w odniesieniu do poszczególnych klas. Zalecają jedynie dostosowanie się w tych działaniach do audycji nadawanych przez rozgłośnię radiową. Omawiane dokumenty pozwalają nauczycielowi na dużą swobodę w wyborze zarówno odpowiedniej formy zajęć, jak również podawanych na lekcjach przedmiotu śpiew treści. Podobne zalecenia widnieją w dokumencie z 1959 roku, choć tutaj bardziej szczegółowo i dokładniej autorzy programu nauczania dla każdej z klas szkicują najważniejsze problemy i punkty odniesienia prowadzonych audycji muzycznych. Nadal jednak brak jest precyzyjnego programu audycji muzycznych realizowanych w klasach I–IV. Ta luka została wypełniona z chwilą opublikowania w roku 1963 nowego programu nauczania. W dniu wejścia reformy (zmiana nazwy przedmiotu: śpiew — wychowanie muzyczne) każda klasa obok zagadnień, podanych do rozpracowania na zajęciach wychowania muzycznego, otrzymała wykaz utworów muzycznych przeznaczonych do słuchania. W tym okresie wydana została przez Polskie Nagrania pierwsza płytoteka szkolna, na krążkach której zarejestrowano repertuar utworów muzycznych adresowany do konkretnej grupy wiekowej uczniów²⁰. W programie nauczania opublikowanym w 1983 roku dotychczasową nazwę — audycja muzyczna, zastąpiono mianem — percepcja muzyki. Ta jakże szeroko pojmowana w swoim zakresie oddziaływań forma aktywności muzycznej miała polegać na czynnym słuchaniu z jednoczesnym uświadomieniem uczniom zjawisk zawartych w pozostałych formach tj. śpiew, gra na instrumentach muzycznych, ruch z muzyką oraz twórczość muzyczna. Przykładem tak rozumianych oddziaływań może stanowić zapis w dziale „Percepcja muzyki” dla klasy trzeciej: rozpoznawanie brzmień instrumentów muzycznych, budowa utworu muzycznego (A, AB, ABA), cechy charakterystyczne tańców polskich itp. W omawianym dokumencie podany był również czas i sposoby pre-

²⁰ *Płytoteka dla 8-klasowej szkoły podstawowej. Wychowanie Muzyczne*, PS-4094-WM-13P, kl. I–III.

zencacji utworów muzycznych tak, aby były one jak najbardziej atrakcyjne i zrozumiałe dla uczniów klas I–III. Autorzy program nauczania z 1992 roku dział „Percepcja muzyki” podzielili na: percepcję elementów muzyki gdzie proces poznawczy skierowany został na wycinkowy zakres muzyki artystycznej, jak również powstającej przy czynnym udziale uczniów oraz na percepcję utworów muzycznych, gdzie uczniowie rozwijają umiejętność całościowego odbioru utworów muzyki artystycznej. Tutaj również autorzy podali rodzaje utworów do słuchania (pieśni, programowe miniatury instrumentalne, tańce ludowe i stylizowane) oraz repertuar do wyboru ze wskazaniem tytułu dzieła i jego kompozytora²¹. Zalecany materiał muzyczny był zarejestrowany na płytach *Płytoteki dla powszechnej szkoły średniej*, dostępnej dla nauczyciela jako podstawowa pomoc dydaktyczna. W dokumencie z 1983 roku, jak w żadnym z poprzednich, autorzy zamieścili wskazówki i zalecenia dotyczące prowadzenia w klasach młodszych zajęć chóru (kl. II–IV) oraz zespołów dziecięcych (kl. I–IV).

Opublikowany w 1999 roku dokument pod nazwą *Podstawa programowa* w części dotyczącej kształcenia na pierwszym etapie edukacyjnym (kl. I–III), proponuje treści i działania edukacyjne o ograniczonej intensywności i różnorodności form aktywności muzycznej tj.: brzmienie głosów, instrumentów muzycznych, dźwięk, rytm, tempo; śpiew, gra na instrumentach, ruch z muzyką; percepcja elementów akustyki środowiska człowieka, muzyki i utworów muzycznych. Jednocześnie, studiując uważnie cele edukacyjne i zadania szkoły, jak również twórczo opracowując treści i działania edukacyjne, należy przyznać, iż kształcenie muzyczne na pierwszym etapie edukacyjnym może i powinno przybrać znacznie szersze znaczenie²².

Możliwość tworzenia, na bazie podstaw programowych, nowych dokumentów zaowocowało lawiną programów pojawiających się w ofercie różnych wydawnictw (ok. 40)²³. W nich edukacja muzyczna przyjęła odmienne wartości. Przed nauczycielem nauczania początkowego pozostawiono decyzję co do wybrania dokumentu najbardziej spójnego w celach i treści, odpowiedniego zarówno dla uczniów, jak i dla nauczyciela.

²¹ *Płytoteka dla powszechnej szkoły średniej — Muzyka*, PS-5708-WM-35/78 kl. I–III.

²² *Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego dla Szkół Podstawowych i Gimnazjów*, MEN Warszawa 1999.

²³ Zob. Internet, *Lista programów dopuszczonych do użytku w sześcioletniej szkole podstawowej klasy I–III do dn. 13.12.2000 r.*, www.men.waw.pl.

Tabela 2

Programy nauczania najczęściej wybierane przez nauczycieli nauczania początkowego.

Nazwa programu nauczania	N	%
2. <i>Nauczanie zintegrowane: Moja szkoła.</i> DKW-4014-129/99, red. J. Filaszewska, E. Misiorowska i in., Wyda. MAC, Kielce.	47	35%
3. <i>Program wczesnoszkolnej zintegrowanej edukacji XXI wieku.</i> DKW-4014-267/99, red. J. Hanisz, WSiP, Warszawa.	30	23%
4. <i>Program nauczania zintegrowanego w klasach 1–3 szkoły podstawowej.</i> DKW-4014-15/99, red. D. Cichy, E. Cywińska i in., Wyd. JUKA, Warszawa.	19	14%
5. <i>Zintegrowana edukacja wczesnoszkolna — Z Ekoludkiem w szkole.</i> DKW-4014-166/99, red. H. Kitlińska-Pięta i in., Wyd. Żak, Warszawa.	17	13%
6. Inne programy — 8 publikacji było wymienianych incydentalnie	20	25%
RAZEM:	133	100%

Źródło: Badania własne prowadzone w roku szkolnym 2000/2001 wśród 133 nauczycieli nauczania początkowego województwa śląskiego.

Prowadząc w roku szkolnym 2000/2001 badania ankietowe wśród nauczycieli nauczania początkowego szkół podstawowych województwa śląskiego wskazano najczęściej wybierane przez pedagogów wczesnoszkolnych programy nauczania zintegrowanego (tabela 2). Dokonując wstępnej analizy wykorzystywanych przez nauczycieli, programów kształcenia zintegrowanego należy stwierdzić, iż proponowane w nich cele, treści i formy z zakresu edukacji muzycznej wykazują powierzchowny i ograniczony zakres. Zauważalna chwiejność na płaszczyźnie konsekwencji i systematyczności ich wyartykułowania nie najlepiej sprzyja możliwości wykorzystania ich w procesie harmonijnego i wszechstronnego rozwoju muzycznego dzieci w wieku 7–10 lat. W proponowanych przez autorów dokumentach programowych zagadnienia z zakresu edukacji muzycznej prezentowane są w niejednorodnym charakterze. Nierzadko treści polonistyczne, matematyczne i środowiskowe ujmou-

wane są bardziej szczegółowo, a artystyczne, techniczne czy zdrowotne zbyt ogólnikowo.

Ze względu na ramy objętościowe niniejszego artykułu zrezygnowano ze szczegółowej analizy, opracowanych na bazie *Podstawy programowej*, nowych programów kształcenia zintegrowanego. Mając jednak na względzie ważkość poruszanych w niniejszej pracy tematów wydaje się za właściwe i pożyteczne podjęcie dalszych badań, ukazujących miejsce edukacji muzycznej w świetle współcześnie obowiązujących programów kształcenia zintegrowanego. Uzyskane tą drogą rezultaty pozwolą na weryfikację struktury i zawartości programu w zakresie edukacji muzycznej oraz kształtu zajęć integracyjnych z wykorzystaniem oddziaływania muzycznego.

Z założeń programowych (*Podstawa programowa*, 1999 r.) wynika, że nauczyciel ma prawo do elastycznego regulowania budżetem czasu przeznaczanego na opanowanie treści poszczególnych edukacji w ramach dnia i tygodnia. Należy tylko mieć nadzieję, że dobrze przygotowani pedagodzy będą często wybierali właśnie muzykę i jej formy aktywności, jako te najbliższe psychice, aktywności i potrzebie samorealizacji dziecka.